

PRILOG ISTRAŽIVANJU POVIJESNE KNJIŽEVNOSTI O VLADIMIRU ČOPIĆU

Uvodne opaske

U Senju je obilježena 85. obljetnica Čopićeva rođenja i u njenom je sklopu održan i znanstveni skup »Život i djelo Vladimira Čopića« (1. i 2. X 1976). Podneseno je 19 saopćenja o pojedinim razdobljima Čopićeva života i njegove djelatnosti (teze za 14 saopćenja umnožene su za sudionike skupa), među njima i moje — »Vladimir Čopić u jugoslavenskoj historiografiji«.

Nastavljajući s radom — zbog opsežnosti i složenosti istraživanja (što odgovara, dodajem, složenosti Čopićeva života) — i nakon skupa, odlučio sam obraditi svoju temu na dva načina.

1. Za zbornik znanstvenog skupa, u izdanju riječkog Centra za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, priredio sam tekst koji je nužno dosta opsežan — 86 stranica (53 osnovnog teksta i 140 bilježaka na 33 stranice) — jer obuhvaća nekoliko stotina naslova. Pažljivo razrađenom kompozicijom teksta nastojao sam ga očuvati preglednim.

2. Ipak, očekujući izlazak zbornika iz štampe, prosudio sam korisnim očuvati sažetost i određenu metodološku usmjerenost izlaganja za sam skup, pa sam upotrijebio sažetak svog saopćenja, bilješke za usmeno izlaganje i prijepis magnetofonskog zapisa i priredio svoje izlaganje za tisak. Redigiranom tekstu dodao sam umjeren broj bilježaka, s izborom važnijih i karakterističnijih bibliografskih podataka. Takav sam, kraći i sažetiji tekst priredio baš za »Senjski zbornik«, jer, rekao bih, odgovara interesu za Čopića što ga je »Senjski zbornik« već pokazao i može, uz druge priloge o Čopiću, biti čitateljima od koristi. Zbog toga sam i ove (1979) godine u dva navrata »ažurirao« tekst još nekim važnijim podacima i prikazom zbornika radova o V. Čopiću. Time sam »ažurirao« i svoj tekst u zborniku.

1.

U programu znanstvenog skupa Čopićev život je obuhvaćen u nizu referata koji polaze od posebnih istraživačkih područja svojih autora. U njima su autori izvršili određena »sondiranja« kroz onu povijesnu problematiku kojom se inače kao specijalisti bave da bi pronašli u određenim širim povijesnim zbivanjima udio Vladimira Čopića — pojedine etape njegova života,

pojedine vidove njegova rada (v. o. tome točku 5.). Za razliku od toga moj bi zadatak bio da pokušam načiniti jedan specifični presjek kroz cjelokupni Čopićev život, prateći naime, kakvo je stanje, kakvi su rezultati poznavanja tog života u jugoslavenskoj historiografiji. Cjelokupna bibliografska istraživanja i odgovarajući podaci naći će svoje mjesto u mnogo opsežnijem tekstu, s brojnim bilješkama. Ovdje bih iznio samo — slijedom moje teme, to jest slijedom Čopićeva života, osnovnih razdoblja tog života — određena zapažanja i jedan uži izbor podataka.

2.

Prvo, neka zapažanja o *objavljenoj građi*. Ne postoji objavljena građa koja bi obuhvatila čitav tok ili najveći dio toka njegova života. Međutim, postoji građa za pojedina razdoblja njegova života i to je jedan isprekidani niz, čitav niz razdoblja nije pokriven određenom građom, objavljenom, pristupačnijom. Na prvo mjesto treba postaviti dokument — njegovu autobiografiju — koji obuhvaća znatan dio njegovog života (do god. 1929).¹ Ako pogledamo dalje, kako stojimo s građom za pojedina razdoblja, stanje je različite. Nema gotovo nikakvih neposrednih dokumenata o Čopićevom sudjelovanju u omladinskom pokretu u Hrvatskoj do 1914. godine.² Zatim slijedi već jedna zasebna zbirka dokumenata — osobnih ili inače onih koji se upravo na Čopića odnose — o Čopićevu boravku i revolucionarnoj djelatnosti u Rusiji do povratka u zemlju, 1918. godine.³ To je jedini slučaj da nalazimo zbirku građe upravo o Vladimiru Čopiću. Ako idemo dalje možemo konzultirajući vrlo obilatu historiografiju, različite njezine tematske sklopove — uočiti da se pojavljuje jedan niz dokumenata o Čopiću. Određeni se dokumenti pojavljuju osobito u vezi sa suđenjima Vladimiru Čopiću i suđenjima u kojima je i on spominjan. Nešto je od takvih dokumenata na razne načine i objavljeno i to je jedna kombinacija policijskih, sudskih, partijskih, novinskih i drugih dokumenata, često u takvom odnosu da jedni dokumenti pomažu drugima. Tu računam i tekstove koje možemo naći u određenim reprint izdanjima štampe i, naravno, to se proširuje tekstovima koji se u drugoj štampi — u originalima određenih novina — nalaze.⁴ Dakle, to je isprekidani niz

¹ Izdanje ruskog originala: Avtobiografija, Moskva, 24. decembra 1929. g. (potpis: V. Senjko), I. D. Očak, Avtobiografija jugoslavskava komunista Vladimira Čopića, Sovjetskoe slavjanovedenie, 2/1967, 66—68.

Hrvatski prijevod: Autobiografija Vladimira Čopića, Moskva, 24. prosinca 1929 (V. Senjko), [I. Očak], Građa za biografiju Vladimira Čopića, Senjski zbornik, V-1971—1973, dok. 25, 349—351.

² Zanimljiv izvorni trag pruža Čopićevo dopisivanje s Izidorom Kršnjavim, kulturnim i političkim radnikom (Arhiv Hrvatske, Izidor Kršnjavi, Ostavština, kutija 8, pismo V. Čopića I. Kršnjavome iz Senja, 13. kolovoza 1912). U toj ostavštini ima još Čopićevih pisama i dopisnica, iz tog i iz kasnijeg vremena. To je zanimljiva građa za upoznavanje Čopićevog idejnog razvitka (od pravaštva do komunističkog pokreta).

³ (I. Očak), Građa za biografiju n. dj., 333—354. 23 teksta o Čopiću i 3 njegova teksta obuhvaćaju — osim spomenute Autobiografije — razdoblje od 29. ožujka do 22. studenog 1918. — Steta je što Građa nije dobro povezana s radom I. Očaka »Jugoslavenski internacionalist Vladimir Čopić u Rusiji 1915—1918 (prilog biografiji)« — na istom mj. 319—330 — kojemu je prilog. U bilješkama tog rada navode se arhivske signature dokumenata (ili podaci o novinama), a ne brojevi pod kojima su ti dokumenti objavljeni u Građi... dok su u njoj ti isti dokumenti svrstani kronološki i označeni brojevima, ali bez arhivskih signatura, tako da se samo pažljivom analizom sadržaja može povezivati tekst tog rada s Gradom... — v. bilj. 6.

⁴ U najsazetijem pogledu, spomenuti ću važniju građu. **Dva arhivska dosijea, pod njegovim imenom / Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, sign. XIX, Komunisti pojedinci; Odeljenje za arhiv i dokumentaciju Predsjedništva CK SKJ — raniji nazivi: Arhiv za radnički pokret Jugoslavije, Arhiv CK SKJ — zbirka Jugosloveni u SSSR, sign. C/6; arhivska zbirka fotografija (A IHRPH, Fototeka; 24 fotosa). — Objavljena građa (stampata) do 1945. i reprint-izdanja: popis maturnanata u Senju 1910 (V. Rivoseki; Kronika senjske gimnazije, Senj 1939, 55); biografska bilješka za policijske potrebe (I. Komunisti, [I. Spisak], Beograd 1921, 227—228); sudska rasprava u Vidovdanskom procesu (Vidovdanski atentat pred sudom. Izveštaj sa pretresa po stenografskim beleškama, Beograd 1922, 279 str. — bilješke je vodio i objavljivao Moša Pijade; reprint izdanje »Borba, 1922«, Zagreb 1972); publicistička svjedočanstva o Čopiću u svjetskom ratu na tlu Španjolske (A. Cesarec, Španjolski susreti, Toronto 1938; zbornik jugoslavenskih studenata — španjolskih boraca »Krv i život za slobodu«, Barcelona 1938). Za Španjolsku treba dodati i reprint »Dimitrovac, List bataljona 'Di-**

izvora koji pokazuje s jedne strane sudske mjere, represalije protiv Čopića u nizu navrata, a s druge strane u tim dokumentima se nalaze biografski i autobiografski podaci o prethodnim razdobljima Čopićevog života. Razumije se, uvijek ih treba koristiti — zbog prilika, okolnosti u kojima su takvi dokumenti nastali — s određenim oprezom. Recimo, tu ima osvrta na njegov raniji razvitak do I svjetskog rata i naročito na boravak u Rusiji za vrijeme I svjetskog rata.⁵ Njima, treba sada dodati, izdanja građe koja su objavljena u novije vrijeme, nakon znanstvenog skupa o Čopiću.⁶

Drugu skupinu koja je, rekao bih, još obilatija čine *memoarski tekstovi*. Najvažniji meomarski tekstovi grupiraju se u dvije oveće skupine — o Čopiću u Rusiji (revolucionarnoj Rusiji), zatim o Čopiću u svjetskom ratu na tlu Španjolske — a između tih dvaju razdoblja također određena meomarska svjedočanstva koja pružaju podatke o pojedinim okolnostima, pojedinim događajima Čopićeva života u tom širem međuvremenu.⁷ U memoarima ima veoma vrijednih svjedočanstava. — Treba napomenuti da objavljene memorare valja kod potanjeg istraživanja dopunjavati sa onim dijelom memoarskih svjedočanstava koji se nalazi u odgovarajućim meomarskim fondovima pojedinih arhiva.⁸ Ima pojedinih svjedoka čija su svjedočanstva dragocjena za upoznavanje Čopićeve naravi i osobina. Istaknimo Vljaka Begovića i Rodoljuba Čolakovića uz Augusta Cesarca i druge autore.⁹ Prema tome postoje dosta obilate mogućnosti u istraživanju memoarskih tekstova o Čopiću.^{9a}

Napominjem da o Čopiću postoji određeni fond ilustrativnog materijala, pa je onda i to jedna vrsta dopunskih izvora.¹⁰

mitrov' 1937», Beograd 1968, a za širi raspon podataka (Copić u rukovodstvu KPJ — junak španjolskog rata — tragična — već posmrtna — politička osuda) Još i »Proleter, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1929—1942», Beograd 1968. — Dokumenti iz arhiva i štampe: zbirka dokumenata koju je objavio J. Vidmar (Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. god., Arhivski vjesnik, 2, Zagreb 1959, 7—226) povezuje Čopićev boravak i djelatnost u Rusiji s prvom godinom nakon povratka u zemlju; u njoj je, npr., prva Čopićeva »policijska biografija», saslušanja G. Stojanovića i, u vezi s tim, samog Copića (tada u istražnom zatvoru), kao i denuncijantski iskaz B. Orlovića (sve o Copiću u Rusiji); dokumenti o Salaju (Đuro Salaj: Prilozi za biografiju i izbor radova, Slav. Brod 1968); članci Moše Pijade (M. Pijade, Izabrani spisi, I tom, I. knjiga, Beograd 1964); niz drugih dokumenata, obično s pojedinim podacima; pojedini podaci u kronologijama.

⁵ U saslušanju o djelatnosti u Rusiji, u vezi s iskazom G. Stojanovića (v. bilj. 4), dok u iskazima u Diamantsteinovu (1919), Vidovdanskome (1922) i Majskom procesu (1925) Copić daje i objašnjenja o svojoj pravaškoj (mladohrvatskoj) orijentaciji do 1914. i o idejnom preokretu u toku rata.

⁶ Ističem dva izdanja, s nizom podataka o Copiću u širem sklopu. Učastie jugoslavskih trudašćihša v Aktjabskoj revoluciji i građanskoj vojne v SSSR. Sbornik dokumentov i materialov, Moskva 1976 (jedan od suizdavača je Zajednica institucija za noviju povijest naroda i narodnosti Jugoslavije — po novinskoj vijesti, na početku srpnja 1979. izašlo je naše izdanje), sadrži jedan dio dokumenata o Copiću koje je I. Očak objavio u posebnoj cjelini (v. bilj. 3) i niz drugih podataka. Josip Broz Tito, Sabrana djela, Beograd 1977, tomovi prvi — četvrti, izdanje je s mnogo podataka o Copiću, i to za razdoblje od 1934. do 1938. u Titovim tekstovima i u obilatom priložima (u dokumentima, napomenama, kronologijama i registrima).

⁷ Bilježim samo najvažnija izdanja sjećanja: Jugoslavlani v oktobru. Zbornik spominov udeležencev oktobrske revolucije in državljanske vojne v Rusiji (1917—1921), Ljubljana 1969 (izašlo je i srpskohrvatsko izdanje u novoj redakciji i rasporedu, s bilješkama, ali nažalost bez kazala — Jugoslavlani v oktobarskoj revoluciji. Zbornik sećanja..., Beograd 1977); Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog pokreta. knjiga prva: 1917—1929, Beograd 1960, knjiga druga: 1929—1935, knjiga treća: 1935—1941 (prvi deo), Zbornik, I, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919—1941, Rijeka 1970 (također i H. Raspor, Tokovima klasne borbe od Sušaka do Kube i Meksika, Rijeka 1973); R. Čolaković, Kazivanje o jednom pokoljenju, knjiga prva, Sarajevo 1968, knjiga druga, 1968, knjiga treća 1972 (citiram to izdanje, jer je zbog zajedničkog registra praktičnije za istraživanje); Španija 1936—1939. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španjskom ratu, Beograd 1971, u pet knjiga.

Dodajem da je Copić ušao i u književna djela o španjolskom ratu. A. Cesarec, Španjolski susreti. Knjiga susreta s ljudima i gradovima, Zagreb 1961, daje jedno od najvrijednijih neposrednih svjedočanstava o Copiću u Španjolskoj. E. Hemingway, Kome zvono zvonilo (prvo hrvatsko izdanje: Zagreb 1952) spominje Copića (423, 424) u nepovoljnom kontekstu, jer ga je pogrešno prosudilo i stavio na krivo mjesto u zamršenim i osjetljivim odnosima na republikanskoj strani fronte.

⁸ Kao što su arhivi navedeni u bilj. 4, Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja u Ljubljani, riječki fondovi memoarske građe.

⁹ I. Ferencak, u zborniku »Jugoslavlani v oktobru», n. dj., 599—600; R. Čolaković, Kazivanje, n. dj., knjiga druga, Sarajevo 1968, 484—486, n. dj., knjiga peta, 96—104; A. Cesarec, Španjolski susreti.

^{9a} Vrlo su korisna sjećanja P. Rogića na V. Copića u ovom svesku »Senjskog zbornika».

¹⁰ Skupina u Fototeci AIHRPH (v. bilj. 4), Važna skupina od 9 fotografija objavljena je u Senjskom zborniku, I-1965, sl. 26—34, str. 139—149. Naši Španci. Zbornik fotografija i dokumenata o uče-

U drugom dijelu izlaganja rekao bih nešto o Vladimiru Čopiću u povijesnoj književnosti. Kod toga treba imati u vidu da uz jugoslavensku povijesnu književnost treba uzeti u obzir i određenu sovjetsku historiografiju.

Prva skupina su Čopićeve biografije, dakle oni tekstovi koji njegov život obuhvaćaju u cjelini. Dosadašnje Čopićeve biografije javljaju se pretežno u obliku kraćih pregleda ili kao uvodi, zatim u sklopu znanstvenih aparata i stručnih priloga uz različite druge tekstove.¹¹ Povrh toga postojalo je do nedavno svega jedno znanstveno-popularno i u tom smislu dobro i korisno posebno izdanje.¹² Ako analiziramo tu skupinu tekstova — rasutu na različitim stranama u različitim širim kontekstima — usporedbenim pristupom, naći ćemo da tu postoji jedan standardni izbor podataka za Čopićevu biografiju, naravno leksikografski sažet, i da u tom izboru postoje i varijacije koje su jednim dijelom korisne jer pružaju uputu, upozorenja, na neke posebne probleme. Prema tome, u pogledu cjelovitih Čopićevih biografija činjenica je da danas raspoložemo jednom osnovicom leksikografskog tipa i tek se spomenuto posebno izdanje pojavljuje kao osnovica za eventualnu daljnju znanstveno-popularnu literaturu koja bi obuhvatila Čopića u cjelini. To je, recimo, jedna značajna razlika jer kod niza drugih ljudi — naših revolucionara — naći ćemo bogatiju osnovicu. Ima ličnosti iz našeg revolucionarnog pokreta o kojima postoje čitave male biblioteke. Kao što vidite kod Čopića je drugačije.

Nešto bih rekao o pojedinim razdobljima Čopićeva života u povijesnoj književnosti. Tu se pojavljuju s jedne strane posebni prilozi što je rjeđe ili se javljaju podaci, u manjim ili većim skupinama, unutar širih sklopova, širih tekstova, u vezi sa drugim temama i to je češći slučaj, a upozorio bih da postoji literatura, također dosta brojna, dosta bogata, koja ne govori direktno o Čopiću, ali to je literatura o zbivanjima u kojima je i Čopić sudjelovao. Znači da je ona i bez neposrednog spominjanja njegovog imena ipak relevantna za daljnja istraživanja Čopića. To su tri glavne skupine literature koje opažamo kada proučavamo onu literaturu koja se bavi pojedinim razdobljima, pojedinim momentima njegova života. U pogledu tog dijela literature o Čopiću može se prosuditi da ovaj znanstveni skup unosi značajne promjene, bitna poboljšanja, određena obogaćenja (v. točku 5).

Razmotrimo, ukratko, pojedina razdoblja Čopićeva života.

Razdoblje do 1914 — doba Čopićeva sudjelovanja u omladinskom pokretu u Hrvatskoj. Problem je u tome što ne možemo reći da je Čopić odre-

šću jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu 1936—1939, Ljubljana 1962, 129, 136, 151, 158, 206 (6 fotografija). Fotografija ima i u nizu drugih izdanja. Postoji i jedan crtež (očito novinskog reportera 1922) u knjizi Lj. Milina »Beli teror«, Novi Sad 1959, 180.

¹¹ M. Uradin, Prilog za biografiju Vladimira Čopića (u povodu 25-godišnjice smrti, 1939—1964), Putovi revolucije, 6, 1966, 174—184 i Senjski zbornik, I-1965, 137—152, prvi je biografski prilog na znanstvenoj osnovi. Biografske uvode dao je J. Očak, uz izdanja dokumenata (v. bilj. 1 i 3). NIRO »Dečije novine«, Gornji Milanovac, objavilo je nedavno omanju knjigu »Vladimir Čopić«. To je skraćena, popularna verzija opsežnijeg rukopisa I. Očaka, priređena dogovorno s njime. Opsežnija je od brošure M. Sobolevskog. Važniji tekstovi leksikografskog tipa: Vojna enciklopedija, drugo izdanje, 2, 1971, 292 (M. Hotić); M. Prijade, Izabrani spisi, I tom, 2. knjiga, Beograd 1964, Imenični registar, 815—816 (V. Vujošević); Napomene uz autobiografiju A. Cesarca, Prilozi za istoriju socijalizma, 3, 1966, 386—387, bilj. 26 (Lj. Radulaški); Napomene uz dokumenta I. Milkića, Prilozi za istoriju socijalizma, 5, 1968, 576—577, bilj. 80 (U Vujošević); Borba 1922, Zagreb 1972, Dodatak reprint izdanju, Biografije nominalnih urednika, stvarnih urednika i administratora (1922—1929), nepag. (G. Vlačić). — Na engleskom jeziku: The Comintern: Historical Highlights. Essays, Recollections, Documents. Edited M. M. Drachkovitch and Lazić, Stanford 1969, 153; Biographical Dictionary of the Comintern by B. Lazatch in collaboration with M. M. Drachkovitch, Stanford 1973, 67—68.

¹² M. Sobolevski, Vladimir Čopić, 1891—1939, Rijeka 1976, 33 str. Usp. i M. Sobolevski, Čovjek svoje klase (Povodom 85-godišnjice rođenja revolucionara Vladimira Čopića), »Jurina i Franina«, Kalendar 1976, Pula, 170—175.

đenije i preciznije identificiran u omladinskom pokretu. Znamo da je tamo, ali nije analitički, potanje identificiran. To je otvoren problem. Međutim, postoji novija historiografija o omladinskom pokretu, zajedno s historiografijom o pravaškoj ideologiji koja pruža određenu uputu da se Čopić tu nalazi i da se na njega mogu primijeniti opća obilježja tog pokreta i njegove ideologije.¹³ Dakle, tu ima dosta otvorenih pitanja.

Razdoblje 1914. — 1918. bogatije je osvijetljeno. Poznato je da postoji, naročito od 1967, bogata jugoslavenska historiografija, zatim tu je sovjetska historiografija i ovdje je Čopić u punoj mjeri, pa i do niza pojedinosti, identificiran.¹⁴ Ali, rekao bih, još uvijek je vrijedno daljnjeg istraživanja, razmatranja i raspravljanja njegovo puno idejnopolitičko profiliranje i puno uočavanje one evolucije kroz koju je on prošao u godinama prvog svjetskog rata. No baza za to u veoma velikoj mjeri postoji. Neke su mogućnosti otvorene baš s obzirom na stanje historiografije o tom razdoblju.

Čopić je prisutan, također, u veoma bogatoj literaturi o komunističkom pokretu u jugoslavenskoj državi za osnivanja i u njegovim legalnim godinama 1919. i 1920. — tu nema posebnih radova ali Čopića nalazimo u jednom velikom obilju raznovrsnih podataka.¹⁵ Skup je pridonio cjelovitijoj slici ali postoji kao njezina podloga već i dosada jedno veliko obilje raznovrsnih podataka u veoma bogatoj literaturi o legalnom razdoblju.

Slijedi Čopićeva djelatnost u ilegalnom razdoblju do emigriranja u Sovjetski Savez — tu je nekako slična situacija. Čopić se pojavljuje u literaturi o ilegalnom razdoblju naročito ako je riječ o pokušaju KPJ sa Nezavisnom radničkom partijom Jugoslavije.¹⁶ Skup je unio određene bitnije izmjene i

¹³ Radovi M. Gross: Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata, *Historijski zbornik*, XXI—XXII) 1968—69, 74—144, posebno 83—86, 90—92, 97—103; *Studentski pokret 1875—1914*, Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, I, Zagreb 1969, 451—479, posebno 451, 462—463, 465—466, 468—469, 472—473, 476—477; *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, 387 i d. do 411.

¹⁴ Izbor literature: Jugoslavenski dobrovoljački korpus u Rusiji. Prilog historiji dobrovoljačkog pokreta (1914—1918), Beograd 1954, 24; I. Marić-D. Očak, Danilo Srdić crveni general, Beograd 1965, 34, F. Culinović, Učešće Jugoslavena u Oktobarskoj revoluciji, *Materijali za naučni skup »Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije*, sv. 3, Kotor 1967, 5 (nažalost, donekle nejasan podatak); B. Hrabak, Pojava (tzv. disidentskog pokreta među Jugoslavenima u Rusiji 1917. godine, *Zbornik*, 13, Slav. Brod 1976, 1—2. I. Očak, Jugoslavenski internacionalist, n. dj., u bilj. 3, 319—330. I. D. Očak, Jugoslavjanske internacionalisti u borbe za pobjedu sovjetskoj vlasti u Rusiji (1917—1921. god.), Moskva 1966 (za istraživanje pogodnije od hrvatskoruskopskog izdanja, *Jugoslaveni u Oktobru*, Beograd, 1967), B. Hrabak, Partijska organizacija i forumi komunista Jugoslavena u Sovjetskoj Republici 1918—1921, *Jugoslavenski historijski časopis*, 1—4/1967, 7—45; N. Popović, Jugoslavenska centralna komunistička organizacija u Rusiji (1918—1921. godine), Prilozi za historiju socijalizma, 5, 1968, 237—318. B. Hrabak, Nastanak i obrazovanje Jugoslavenske komunističke grupe RKP(b) u proljeće 1918. godine, *Istorija XX veka*, IX, 1968, 5—62; B. Hrabak, Komunistička partija (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca, *Jugoslavenski historijski časopis*, 1—2/1969, 7—27. *Materijali za naučni skup ...* (već navedeni u ovoj bilj.), Sveska 1, 2, 3. S. Dimitrijević, Velika oktobarska socijalistička revolucija i razvitak klasne borbe i revolucionarnog pokreta na jugoslavenskim teritorijima u toku prvog svjetskog imperijalističkog rata i u novostvorenoj zajedničkoj državi, Prilozi za historiju socijalizma, 5, 1968, 1—118.

¹⁵ Izbor literature: B. Hrabak, Dolazak organizovanih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918—1919. godine, *Zbornik* 4, Slav. Brod 1966, 239—281; B. Hrabak, Jugoslaveni učesnici oktobarske revolucije i stvaranje KPJ, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini*, III, 1966, 109—140; I. Očak, Povratnici iz Sovjetske Rusije u borbi za stvaranje ilegalnih organizacija uoči prvog kongresa SRP(k), *Historijski zbornik*, XXVII—XXVIII, 1974—75, 1—26. I. Očak, U borbi za ideje Oktobra, *Jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije (1918—1921)*, Zagreb 1976, V. Kovačev, Ideološke i političke borbe u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije 1917—1919. godine, II deo (period maj 1918—juni 1919. godine), *Istorija radničkog pokreta*, 4, 1967; D. Živković, Borba protiv reformista u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije (april 1919—avgust 1920), *Istorija radničkog pokreta*, I, 1965, *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, *Materijali za znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 3. i 4. travnja 1968.* u povodu VIII konferencije zagrebačke organizacije KP Jugoslavije, Zagreb 1968.

V. Antić, Radnički pokret u Kraljevcu i okolici i udio Pavla Gregorica i Josipa Broza, *Zbornik*, I, Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919—1941, Rijeka 1970, V. Antić, Vinodolska Selca u Borbi, Selca 1975, I. Jelić, Senj u razdoblju između dva svjetska rata, *Senjski zbornik*, I—1965, M. Sobolevski, Radnički pokret u Gorskom kotaru 1918—1921, *Zbornik radova Gorskog kotara u radničkom pokretu i NOR*, Rijeka 1974, Drugi kongres KPJ, Slav. Brod 1972, V. Melik, Izidi volite u konstituanto leta 1920, *Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1/1962, N. Engelsfeld, Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921. godine), 2, Zagreb 1972, S. Cvetković, Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1928, Beograd 1966.

¹⁶ Dio literature iz bilj. 15. K tome: J. Cazi, *Nezavisni sindikati 1921—1929*, I, Zagreb 1962, II, Zagreb 1964, III/1 i III/2, Zagreb 1967, S. Koprivica-Oštrić, *Borba legalno glasilo ilegalne KPJ (Za-*

dopune i u potpunijoj mjeri rekonstruirao i pokazao baš neposrednu Čopićevu djelatnost. Dosad smo već imali jedan opći okvir unutar kojeg se Čopićeva djelatnost odvija, ali ovdje nam se sada javlja Čopić unutar toga jasnije profiliran, jasnije ocrtan.

Razdoblje nakon Čopićevog emigriranja u Sovjetski Savez, od 1925. dalje, bilo je dosada zapravo veoma malo poznato¹⁷ i ono je nešto potpunije osvijetljeno tek na samom skupu. Što se tiče njegove djelatnosti u Sovjetskom Savezu, odnosno djelatnosti u svojstvu funkcionera ili emisara Kominterne u Čehoslovačkoj ono je bilo, sa gledišta naše historiografije, gotovo sasvim nepoznato i tek na ovom simpoziju nešto potpunije i korisno osvijetljeno. — Ovdje se javlja problem nekih tematskih kompleksa koji su u jugoslavenskoj historiografiji dosad još uvijek nedovoljno zahvaćeni. Još uvijek nam je u velikoj mjeri otvorena tematika Jugoslavena u Kominterni, Jugoslavena u njenim rukovodstvima, forumima, različitim organizacijama u širem sklopu Kominterne, Jugoslavena u misijama, dakle u različitim posebnim zadacima Kominterne itd. Tu ima veoma mnogo mogućnosti i kao cjelinu taj kompleks nije historiografski ispitan i spoznat.¹⁸ Zbog toga je bilo otežano i upoznavanje takve Čopićeve djelatnosti koja pripada tom širem kompleksu.

Čopić u španjolskom građanskom ratu već je, na sreću, mnogo poznatiji tako da je on prisutan i veoma jasno određen, ocrtan u literaturi o tom ratu.¹⁹

Upozorio bih da je još uvijek vrijedna pažnje i istraživanja — jer znamo samo neke osnovne momente — Čopićeva tragedija, dakle njegov tragičan kraj, situacija osude Čopića i zatim njegova rehabilitacija. Tu još uvijek postoje nepoznanice koje su otvorene. Teško je čak reći da li će se neke istraživačke mogućnosti uopće ikada otvoriti, koliko mi možemo danas da sagledamo. Podsjetio bih na nekoliko pojedinosti koje ocrtavaju tu tragediju. Listanjem reprinta »Proletera« naći ćemo brojeve u kojima se Čopić javlja najprije kao suradnik, zatim kao heroj građanskog rata u Španjolskoj, a zatim u tom istom Proleteru je on spomenut kao izdajnik i (posmrtno) isključen iz KPJ. Situacija je takva da je on posmrtno u statusu izdajnika kroz slijedeći niz godina. Međutim, čovjek koji ga znade iz Rusije — Milan Banić — sjetit će se Čopića kao sudionika u oktobarskoj revoluciji, 1941. godine u okupiranom Beogradu kada Banić zapravo radi kao kolaboracionistički publicist a sjetit će se čak u jednom takvom tekstu Čopića i njegovog djelovanja u Sovjetskoj Rusiji.²⁰ U to isto vrijeme Čopić je u komunističkom pokretu osuđen kao izdajnik. Ta je osuda došla do izražaja i u Organizacionom izvještaju CK KPJ na V kongresu KPJ, razumljivo u okolnostima koje su takve da se tu očito ništa drugo nije moglo saznati. Konačno dolazi do poznate

greb, 1922—1929), Borba 1922, Zagreb 1972, Dodatak reprint izdanju. S. Koprivica-Oštrić, Nezavisna radnička partija Jugoslavije i njena djelatnost u Hrvatskoj, Casopis za suvremenu povijest, 2/1975.

V. Zaninović, August Cesarec, I (Život i rad), Zagreb 1964. Lj. Milin, Beli teror, Novi Sad 1959. D. Marković — Lj. Ristović, Pred nepriznatim sudom. Veliki sudski procesi komunistima u predratnoj Jugoslaviji, Knjiga I, Beograd 1959. Lj. Ristović-S. Kržavac, Robija, knjiga prva, Zagreb 1968. D. Marković-Lj. Ristović, Politička suđenja, knjiga prva, Beograd 1969.

¹⁷ M. Uradin, O radu članova KPJ u emigraciji u međuratnom razdoblju (1918—1941), Putovi revolucije, 9, 1967. I. Očak, Jugoslavenski internacionalisti u SSSR-u poslije građanskog rata, Rad JAZU, 356, 1969. U. Vujošević, Tri nepoznata spisa Đure Đakovića o frakcijskim borbama u KPJ (Prilog za biografiju Đure Đakovića), Zbornik, 12, Slav. Brod 1975. — Opsežni feljton I. Očaka »Vladimir Čopić u emigraciji«, Vjesnik, 21. I—22. II 1979, donosi rezultate istraživanja o razdoblju 1925—1936, ali po načinu upotrebe i tumačenja izvora u mnogočemu nije rezultat znanstvenog postupka. Neobični Krležini iskazi o Čopiću, dani Očaku, stekli su u javnosti neopravdanu popularnost. I za to razdoblje bitnu literaturu čine radovi u zborniku o Čopiću (v. točku 5).

¹⁸ Treba istaći da ima značajnih novijih rezultata, a to proširuje i poznavanje Čopića (npr. u problematici rukovodstva KPJ sredinom 30-ih godina). Npr.: P. Damjanović, Tito na čelu partije, Beograd 1968. P. Damjanović, Tito pred temama istorije, Beograd 1972. i 1977. (drugo dopunjeno izdanje).

¹⁹ To su, gotovo u cjelini radovi sudionika i, dakako, njihova sjećanja (v. bilj. 7 i 9).

Titove rehabilitacije Čopića i niza drugih komunista. — Taj tragičan zaplet i posmrtni rasplet daleko nakon pogibije, također je u određenoj mjeri, u osnovnim crtama poznat a još uvijek i za daljnje istraživanje otvoren.

4.

Dao bih neke zaključne napomene. Očito je da Čopić sudjeluje u nizu zbivanja koja su znamenita, značajna i historijski i historiografski, tj. interesantna i za povijest i za literaturu o povijesti. Niz razdoblja njegovog života podudara se s tim zbivanjima i tu su određeni vremenski odnosi sasvim jasni. Zbog toga, postoji Čopićeva prisutnost u nizu opsežnih historiografskih sklopova — što ih, u traganju i za najmanjim pojedinačnim podatkom o Čopiću, nije lako ispitivati — i to raznovrsna prisutnost u rasponu od pojedinih podataka do posebnih priloga. Pojedine etape njegovog života su obrađene, poznatije a druge pripadaju historiografski oskudnijim historijskim zbivanjima i pojavama, pa su u vezi s tim i analogne etape Čopićeva života manje poznate. Prema tome postoji — ocjenjujući stanje historiografije do znanstvenog skupa — još uvijek veoma nejednaka istraženost njegova života. Čopić neosporno zaslužuje — a to je i našoj historiografiji revolucionarnog radničkog pokreta potrebno — individualni ili kolektivni istraživački znanstveni rad s ciljem da dođemo do jedne znanstvene monografije o Čopiću.

Ako sa tog gledišta, s gledišta takve potrebe, ocijenimo dosadašnje stanje historiografije o Čopiću do znanstvenog skupa možemo zaključiti da podloga za znanstvenu monografiju o Vladimiru Čopiću dijelom postoji, a dijelom je još uvijek u nastajanju, a ako uračunamo rezultate ovoga skupa perspektiva jedne takve monografije postaje ipak jasnija, određenija, dohvatnija. To bi trebao biti jedan od perspektivnih zadataka o kojima valja voditi računa.

Uz znanstvenu biografiju postoje i neke druge zanimljive mogućnosti, u daljnjem radu. Moguće je prirediti zbirku Čopićevih tekstova. — Istražujući povijesnu književnost o Čopiću našao sam 20 njegovih tekstova, veoma različitih, koji su dosad objavljeni ili preštampani i popisao sam ih u radnji za zbornik znanstvenog skupa o Čopiću. Istraživanja štampe i arhivske građe znatno bi povećala tu zbirku. — Traganje za njima i uvid u dosadanju povijesnu književnost pružili bi osnovicu i za znanstveni aparat takve zbirke. Njeni bi prilozi mogli biti Čopićevi sudski iskazi i razgovori s njima, zatim različiti dokumenti o njemu, te kronologija njegova života (a i stručno priređena zbirka fotografija, s legendama i naznakama izvora). Takav bi rad mogao dati čitavu knjigu tekstova i priloga, a imao bi koristan oslonac — metodološki, a dijelom i istraživački — u Sabranim djelima Josipa Broza Tita (v. bilj. 6) i u analognim istraživanjima opusa Blagoja Perovića i Đure Đakovića (njihovih radova i spisa i dokumenata o njima).

5.

U dosadašnjem tekstu spomenuo sam na više mjesta senjski znanstveni skup o Čopiću i zbornik radova tog skupa (v. Uvodne opaske i točke 1, 3 i 4). Ovdje bih dodao posebni osvrt na taj zbornik.

»Život i djelo Vladimira Čopića. Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2. listopada 1976. u Senju«, Rijeka 1978, knjiga je sa 391 stranicom, a sadrži Predgovor izdavača (napisao ga je Ivo Kovačić, direktor riječkog Centra...), tri pozdravna i uvodna izlaganja (Milana Butkovića, predsjednika

²⁰ M. Banić, *Agonija Jugoslavije*. Dani sloma, Beograd 1941, 10—11.

²¹ I. Očak je također dao o tome dobro objašnjenje, na osnovu dokumenata, u *Vjesniku*, 5. II 1979 (rubrika »Reagiranjia«).

Općinske skupštine u Senju, I. Kovačića, u svojstvu predsjednika Pripremnog odbora, te Ivica Račana, predsjednika Odbora za proslavu 85-godišnjice rođenja Vladimira Čopića), 19 referata, u proširenom obliku i s bilješkama, diskusiju, s 12 izlaganja, zajednički rezime (na ruskom i engleskom jeziku) i *zbirku fotografija* o Čopiću (ima ih 14), o Senju i o Čopićevoj proslavi u Senju. Ima, nažalost, dosta štamparskih grešaka.

Ističem da diskusija *nije* štampana onim redom kako se odvijala (iako je tako rečeno u Predgovoru, str. 6), pa se samo pažljivim čitanjem može shvatiti njen tok.

Da zainteresiranom čitatelju olakšam snalaženje donosim pravi redoslijed izlaganja u diskusiji (1—6 — prvog dana; 7—11 — drugog dana):

1. H. Raspor, 355—359	7. P. Damjanović, 377—379
2. V. Oštrić, 371—373	8. S. Cvetković, 370—371
3. B. Hrabak (1. put), 359—365	9. V. Antić (2. put), 379—380
4. V. Antić (1. put), 369—370	10. Z. Čepo, 375—377
5. N. Popović, 365—368	11. M. Palić, 369—370.
6. B. Hrabak (2. put), 368—369	

Uvršteno je i izlaganje J. Opata, 373—375, no to nije dio diskusije, nego usmeno izlaganje njegova referata koji je inače objavljen s ostalim referatima, u širem obliku i s bilješkama.

U referatima su obrađena ili pojedina razdoblja Čopićeva života ili neke važnije teme u određenim razdobljima.

Vinko Antić je obradio »Školovanje Vladimira Čopića i sudjelovanje u omladinskom pokretu«. Kao dobar poznavalac povijesti Hrvatskog primorja (u historijskom značenju tog naziva) dao je i kulturnopovijesnu sliku Senja u to doba koja ima i zasebnu vrijednost. U svom je referatu Smiljana Đurović upozorila na metodološku vrijednost tog pristupa (305). Između ostalog V. Antić je objavio (31) senjski dopis od 25. I 1911. (u »Mladoj Hrvatskoj«), koji bi bio — uz opravdanu pretpostavku da je Čopićev (32) — njegov *prvi štampani tekst*, Čopićevo pismo Kršnjavome iz Senja 13. VIII 1912, ovdje već spomenuto (v. bilj. 2) i dopisnicu iz Taškenta Marici Rogić u Sv. Jurju, 10/23. VIII 1915. (37).

Čopićeve ruske godine u svjetskom ratu obradila su dva autora — Bogumil Hrabak, »Jugoslovenski revolucionar Vladimir Čopić u Rusiji (1916—1918)« i Nikola Popović, »Vladimir Čopić u oktobarskoj revoluciji« — iscrpno i zanimljivo, jer su obojica istaknuti istraživači sudjelovanja Jugoslavena u oktobarskoj revoluciji. Zbog razlika u mišljenjima o nekim pitanjima i nizu pojedinosti oni su nastavili polemiku s I. Očakom, koju vode u radovima i međusobnu polemiku, u diskusiji na skupu. Čopić u Rusiji, dakle, obrađen je veoma iscrpno, ali ne do zadnje kronološke ili koje druge činjenice i problemske interpretacije.

Povrh toga France Klopčič, slovenski revolucionar i historičar, poslao je skupu kraće saopćenje »Vladimir Čopić u jesen 1918. godine u Moskvi«. Donosi koncept pisma »Jugoslovenskom Narodnom vijeću, Zagreb« (tj. Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba) sastavljenog za narodnog komesara vanjskih poslova Čičerina i iznosi pretpostavku da je taj zanimljivi dokument sastavio Čopić. Tuži se da je o tome već pisao 1966. i 1967, ali da ga još nitko nije citirao pišući o Čopiću, pa zato ponovno iznosi tu karakterističnu epizodu jugoslavensko-sovjetskih odnosa.

Razdoblje od Čopićeva povratka u zemlju do hapšenja nakon Vidovdanskog atentata obradio je Toma Milenković: »Vladimir Čopić u jugoslovenskom radničkom pokretu (decembar 1918-jun 1921)«. I taj je specijalistički rad osnovna literatura za taj dio Čopićeva života, — obrađena je i ilegalna i legalna djelatnost, ali je i inače koristan za upoznavanje našeg komunističkog pokreta od začetaka potkraj 1918. do krize koja, nakon Obznane, neposredno prethodi Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. Napominjem da u vezi s Čopićem obuhvaća i podatke o Hrvatskom primorju i njegovu neposrednom zaleđu.

Jednu je temu ovog razdoblja T. Milenković ostavio Vujici Kovačevu, a on ju je povezo s dijelom Čopićeva života koji neposredno slijedi — hapšenje, istraga i Vidovdanski proces — u referatu »Vladimir Čopić u Konstituenti i za vreme Vidovdanskog procesa«. On je išao unazad do Čopićeva povratka u zemlju, ali uvodno, u manjem opsegu od Milenkovića. — Uroš Nedimović je saopćio o jednom odjeku Vidovdanskog procesa u radničkoj javnosti: »Radnička štampa u Bosni i Hercegovini o procesu Vladimiru Čopiću i drugovima početkom 1922. godine«.

Nakon robije Čopić je ponovno aktivan na važnim funkcijama u komunističkom pokretu kako je to u analitičkom prikazu pokazala Stanislava Koprivica-Oštrić: »Vladimir Čopić kao oblasni sekretar NRPJ i urednik 'Borbe'«. — U vezi s tim, Milenko Palić je prikazao jedan epizodni kontakt s Novim Sadom: »Pomoć Vladimira Čopića organizacijama Nezavisne radničke partije u Vojvodini«.

U razdoblju 1919—1925. Čopić je bio u različitim, pozitivnim odnosima i sa omladinskom komponentom komunističkog pokreta, pa je tu temu posebno obradio Slavoljub Cvetković: »Savez komunističke omladine Jugoslavije i Vladimir Čopić«.

Autori koji su obradili Čopićev život 1919—1925. iznosili su i podatke o Hrvatskom primorju, no zbog važnosti te teme i za Čopića i za Primorje vrlo je korisno što je ta tema i posebno obrađena: Mihael Sobolevski, »Vladimir Čopić u revolucionarnom radničkom pokretu Hrvatskog primorja«. Dakako, taj je rad vrlo koristan za povijest Senja.

To je razdoblje za Čopića završeno hapšenjem i Majskim procesom, osuđom na robiju, bijegom i odlaskom u SSSR. Majski proces, dosad samo publicistički prikazivan, analizira — osobito optužnice i presudu — Dragiša Jović: »Presuda Vladimiru Čopiću od 18. svibnja 1925. godine«.

Čopić je i u Moskvi, za vrijeme političkog školovanja, bez funkcija u KPJ, osobito nakon III kongresa, bio aktivan u političkom raspravljanju. To je bilo historiografski nepoznato do rada Branislava Gligorijevića »Gledišta Vladimira Čopića na nacionalno pitanje uoči i posle III kongresa KPJ (1926—1927)«.

Vrlo malo poznatu Čopićevu djelatnost, u svojstvu instruktora Komunističke internacionale, u Čehoslovačkoj vrlo je zanimljivo osvjetlio Jaroslav Opat — »Vladimir Čopić i Čehoslovačka« — stavljajući je u slijed takvih veza od Čopićeva vojničkog boravka u Pragu 1914. do suboračkih odnosa u španjolskom ratu, a obuhvaćajući i »vrednovanje njegovog ljudskog profila« i osobni život u Čehoslovačkoj (ženidba), a u vezi s tim je ponešto osvjetlio malo poznato završno razdoblje njegova života u Moskvi 1938—39. i tragični kraj u »čistkama«.

Njegovu djelatnost u rukovodstvu KPJ 30-ih godina obradila su dva autora, podijelivši posao kronološki na dva dijela: Dragica Lazarević, »Vladimir Čopić kao član Privremenog rukovodstva KPJ — Politbiroa CK KPJ i predstavnik internacionale (jun 1932-septembar 1934); Pero Damjanović, »Revolucionarna delatnost Vladimira Čopića sredinom tridesetih godina«.

Bosiljka Janjatović je naznačila temu »Vladimir Čopić u Španjolskoj«, dosad samo memoarski obuhvaćenu, kao skicu jednog mogućeg raspravljanja.

U povodu teme znanstvenog skupa Smiljana Đurović je iznijela »Neka metodološka razmatranja o izučavanju uloge ličnosti u istoriji historiografiji radničkog pokreta u nas«. Jedno je uvodno razmatranje u tom smislu dao i B. Hrabak (51), a i ja sam morao ponešto metodološki razmišljati o svojoj temi »Vladimir Čopić u jugoslavenskoj historiografiji« (v. Uvodne opaske, a i cjelinu teksta, posebno kompoziciju).

U diskusiji je Hinko Raspor govorio *memoarski* (upoznao je Čopića u Sušaku 1924).

Inače su tri šire teme dale raspravi bitne sadržaje.

Dosta je opsežna diskusija vođena o Čopićevom pravaškom nacionalizmu i o prijelazu od nacionalizma komunizmu (V. Oštrić, B. Hrabak, V. Antić, P. Damjanović, S. Cvetković). Različita razmišljanja o toj temi i određena historiografska osnovica koja postoji (V. Antić, M. Gross) pokazuju da bi tu temu trebalo posebno raspravno obraditi.

Uz ovu bitnu diskusiju bilo je govora i o biografskim pojedinostima kao što su porijeklo V. Čopića, vjerska i nacionalna pripadnost, način pisanja prezimena (meko ili tvrdo ć) — v. izlaganja N. Popovića, P. Damjanovića, V. Antića.

Paralelna je i povezana diskusija vođena o Čopiću u Rusiji (V. Oštrić, B. Hrabak, N. Popović, P. Damjanović).

Zlatko Čepo je iznio zanimljiva razmišljanja u kojima je skicirao »opći historijski okvir u kojem se odvijao taj životni put« nizom poticajnih teza.

Sumirajući ovaj osvrt treba istaći najprije seriju radova koji su, u kronološkom i tematskom povezivanju, značajan dio znanstvene historiografske osnove za cjeloviti Čopićev životopis (prilozi V. Antića, B. Hrabaka i N. Popovića, T. Milenkovića i V. Kovačeva, S. Cvetkovića, S. Koprivice-Oštrić i D. Jovića, M. Sobolevskog, B. Gligorijevića, J. Opat, D. Lazarević i P. Damjanovića).

Ti radovi, uz nekoliko dopunskih radova i priloge diskusiji, daju i dobar uvid u različite otvorene mogućnosti biografskog istraživanja.

Istraživač, a i svaki drugi pažljiv čitatelj naći će mnogo informacija o izvorima i literaturi (znanstveni aparat svih radova i prilog V. Oštrića).

Neke su šire povijesne teme dobile daljnje korisne priloge, s novim rezultatima, posebno ove: Jugoslaveni u oktobarskoj revoluciji; legalno razdoblje KPJ, ilegalna komponenta tog razdoblja i počeci ilegalnog razdoblja (1921); razdoblje NRPJ u povijesti KPJ (1923—25); razdoblje prvog kongresa u ilegalnom razdoblju (III kongres); problemi rukovodstva KPJ sredinom 30-ih godina.

Zbornik je koristan za noviju regionalnu povijest (Hrvatskog primorja), a u tom sklopu i za povijest Senja (prilozi V. Antića, M. Sobolevskog, a marljiv će čitatelj naći niz podataka i u drugim prilogima — B. Hrabak, T. Milenković, S. Koprivica-Oštrić, V. Oštrić i još ponegdje).